

EVOLUȚIA IDEILOR PROGRAMATICE ALE MIȘCĂRII SOCIALISTE DIN ROMÂNIA ÎN PROBLEMA AGRARĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

ELISABETA HUREZEANU

În literatura de specialitate s-a manifestat, mai ales în ultimii ani, o preocupare crescândă pentru studierea atitudinii mișcării socialiste din România față de problema agrară la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea¹. Faptul este explicabil dacă se are în vedere locul important pe care l-a deținut problema agrară din România în cadrul activității mișcării socialiste în perioada amintită. În acest context s-a abordat și evoluția ideilor programatice ale mișcării socialiste, aducându-se clarificări prețioase în unele probleme cum ar fi conținutul social-economic al prevederilor înscrise în documentele programatice elaborate de mișcarea socialistă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, raportul dintre obiectivele formulate de țărănime în timpul luptelor pe care le-a purtat și soluțiile propuse de mișcarea socialistă, tendințele mai importante apărute în sînul mișcării socialiste în jurul rezolvării problemei agrare, rolul mișcării socialiste din România în impulsionarea dezbaterii problemei agrare de către mișcarea muncitorească internațională etc.

Cu toate acestea, o temă atît de vastă este, după părerea noastră, departe de a-și fi epuizat problematica. Studiarea unor chestiuni importante, ca, de exemplu, atitudinea mișcării socialiste față de diversele pături ale țărănimii, este îngreuiată datorită insuficienței materialului documentar existent. Alte

¹ Dintre lucrările și studiile apărute, menționăm: *P.S.D.M.R. și problema agrară. Cluburile socialiste la sate, în Mișcarea muncitorească din România. 1893—1900*, București, Edit. politică, 1965, p. 216—268; Constantin Corbu, Augustin Deac, *Mișcări și frământări țărănești în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1889—1900)*, București, Edit. științifică, 1965; *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921*, București, Edit. politică, 1967; Gheorghe Matei, *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899*, București, Edit. științifică, 1968; *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. politică, 1969.

chestiuni solicită încă precizări sau detalieri la punctele de vedere formulate în literatura de specialitate, astfel ca ele să reflecte cât mai adecvat realitatea istorică și să redea cât mai nuanțat drumul parcurs de mișcarea socialistă în înțelegerea și în elaborarea liniei de acțiune practică față de problema agrară.

În acest sens, chiar din momentul abordării temei se ridică o problemă, de rezolvarea căreia depinde însăși aria aspectelor pe care le implică tratarea ei, și anume: ce trebuie să înțelegem prin idei programatice ale mișcării socialiste? Circumscriem acestei noțiuni numai prevederile înscrise în programe și analiza făcută sistemului agrar în expunerea de motive a acestor documente sau trebuie să-i conferim o accepție mai largă?

Dacă am acorda noțiunii de prevedere programatică un sens restrictiv, reducînd-o la soluțiile înscrise în programe, o serie de poziții importante, de principiu, de natură să redea o amplă imagine a atitudinii mișcării socialiste față de problema agrară ar rămîne în afara cercetării.

Astfel, în documentele-program ale mișcării socialiste nu au fost, de pildă, formulate principal puncte de vedere cu privire la atitudinea mișcării față de lupta de clasă a țărănimii, față de răscoalele țărănești. Cu toate acestea, în timpul ascuțirii contradicțiilor de clasă la sate și cu atît mai mult al marilor mișcări ale țărănimii, cum au fost răscoalele din 1888 și cele din 1907, s-au confruntat puncte de vedere diferite în cadrul mișcării socialiste, au fost formulate poziții care aveau valoarea unor linii de conduită programatice. O viziune de ansamblu asupra evoluției programatice a socialismului român în domeniul problemei agrare include deci și aceste poziții.

De asemenea, formulările programatice, care sînt prin însuși caracterul lor extrem de concise, au constituit obiectul unor dezbateri ample în coloanele presei socialiste. Figuri reprezentative ale mișcării socialiste, cum au fost Ioan Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea, M. Gh. Bujor, Cristian Racovski — pentru a nu aminti decît cîțiva dintr-o întreagă pleiadă — au revenit în repetate rînduri asupra principiilor referitoare la problema agrară înscrise în documentele programatice, explicîndu-le sensul, aducînd lămuriri suplimentare, încercînd să vină cu noi argumente în fundamentarea principiilor exprimate. Cristalizarea ideilor programatice sînt, de aceea, greu de înțeles în afara întregii mișcări de idei din epocă, idei exprimate în jurul problemei agrare, ca și al altor obiective înscrise în programe. Desigur, nu toate părerile exprimate sau materialele apărute în presa și lucrările socialiste au tangență cu vederile programatice, sînt o expresie directă a lor. Altfel ar însemna să extindem dezbaterile ideilor programatice la întreaga literatură socialistă existentă. În același timp, acele comentarii legate direct de conținutul prevederilor programatice sau aprecierile care au reprezentat în practică norme de conduită pentru mișcarea socialistă aparțin, după părerea noastră, în mod legitim, sferei de investigație a ideilor programatice.

Determinarea obiectivă a interesului deosebit pe care mișcarea socialistă l-a manifestat față de problema agrară devine pe deplin înțeleasă dacă avem în vedere că această problemă ocupa un loc central în dezvoltarea societății românești. Nu ne propunem să facem, fie și succint, o prezentare a datelor pro-

blemei agrare și a evoluției sale, deoarece ele depășesc, credem, cadrul temei speciale pe care o urmărim și, în plus, beneficiază de cercetări amănunțite.

Așa cum se știe, cu toată dezvoltarea industrială care avusese loc la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, economia românească continua să-și păstreze un pronunțat profil agrar. Peste două treimi din produsul social era furnizat de agricultură; numai produsele cerealiere dețineau mai mult de 70% din totalul exportului României iar peste 80% din populația țării o constituia țărănimea.

Deschizând calea dezvoltării capitaliste a agriculturii, reforma din 1864 nu a reușit să elibereze relațiile social-economice la sate de crusta unor puterice rămășițe feudale. Marea proprietate moșierească a rămas sectorul preponderent al agriculturii sub raportul întinderii suprafeței de pământ deținute, al importanței economice pe care o juca, precum și ca fundament material al vieții sociale și politice. Cu toată presiunea extraordinară a masei de cinci milioane de țărani asupra mării proprietăți moșierești, aceasta nu a cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru decât o ușoară diminuare — de la circa 4 400 000 ha teren arabil, către 1888, la 3 810 350 ha în 1905². Concentrat în mâinile unui număr infim de mari proprietari (4 171) și aflat în proporție de aproximativ 60%³ în exploatarea marilor arendași, pământul fusese transformat într-un mijloc de exploatare singeroasă a sute de mii de țărani cuprinși în forme de producție semifeudală, ca dijma, arenda la tarla⁴, și într-o sursă de venituri care creșteau neconținut pe măsura creșterii arenzilor și dărilor percepute de la producătorii nemijlociți. Așa s-a ajuns la situația că, la începutul secolului al XX-lea, potrivit datelor statistice ale vremii, venitul funciar a 2 248 de mari proprietari, însumând peste 102 milioane lei, rivaliza cu cel obținut de 1 240 376 de familii țărănești⁵. Antagonismul intereselor economice, atât de pronunțat și de tranșant, a găsit pe plan social răsfrângeri de mare anvergură, puse în evidență de ascuțirea contradicțiilor de clasă, de activizarea puternică a luptei țărănimii, care a culminat cu marea răscoală din 1907.

Rezolvarea problemei agrare a devenit sarcina centrală cu care era confruntată societatea românească la sfârșitul secolului al XX-lea. În debateră de idei a epocii, această problemă s-a situat, de asemenea, pe primul plan, antrenând, într-un fel sau altul, reprezentanții tuturor curentelor social-

² Deplasarea unei părți a mării proprietăți spre țărănime în acest interval se datorează în principal efectelor legii adoptate în 1889 prin care moșiile statului se scoteau spre vânzare țărănimii. A se vedea G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907 p. XXXVII.

³ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. LXXIX.

⁴ Unii economiști considerau că în 1905—1906 numărul total al familiilor care încheiaseră învoielile agricole era de 520 000, cu o suprafață cultivabilă arendată de 1 295 687 ha (vezi C. Garoflid, *Problema agrară și dezlegarea ei*, București, 1908 p. 32; G. D. Scrabă, *Starea socială a săteanului*, București, 1907, p. 18). După alte indicații, suprafața arendată de țărani din masivul mării proprietăți era și mai mare, ajungând la 1 470 000 ha, iar cu pășunile la peste 1 800 000 ha (Dezbaterile Adunării deputaților pe anul 1912, p. 954).

⁵ Nicolas Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 106—107.

politice, dînd naștere unei literaturi foarte întinse, deși inegală în ce privește conținutul⁶.

Caracterul soluției pe care o comporta era burghezo-democratic, el decurgînd din structura relațiilor de producție, din stadiul evoluției țării și din necesitățile de dezvoltare ale acesteia. Desființarea marii proprietăți și a moșierimii ca clasă și împroprietărirea țărănimii reprezenta de fapt esența transformărilor apte de a orienta rînduielele agrare pe un făgaș de dezvoltare profund diferit de cel anterior, deși nu depășea cadrul evoluției capitaliste, însă curățată de balastul rămășițelor semifeudale. Ca modalitate de împroprietărire, intrarea în stăpînirea pămîntului prin intermediul unor loturi individuale părea a fi corespunzătoare pentru perioada dată⁷.

Condițiile de dezvoltare social-economică a României, țară cu o structură capitalistă prezentînd un pronunțat caracter specific, au ușurat mișcările socialiste sarcina de a înțelege că numai avînd ca punct de reper trăsăturile proprii ale realității țării, numai pornind de la ele se poate fundamenta corespunzător linia de acțiune a socialismului român, se poate elabora o analiză aptă să-i furnizeze orientarea adecvată⁸.

Or, tocmai agricultura reprezenta zona principală a realității noastre social-economice care-i imprima caracteristicile deosebitoare, îi dădea o configurație distinctă în raport cu țările capitaliste occidentale. A lua în considerare problema agrară ca element major al vieții economice și social-politice devenise premisa reușitei în jalonarea liniei tactice și practice de acțiune a socialismului român. Acest lucru a fost subliniat de socialiștii români și în cadrul mai larg al congreselor Internaționalei a II-a⁹.

Astfel, în raportul prezentat de delegația mișcării socialiste din România la Congresul de la Bruxelles din 1891 al Internaționalei a II-a se arăta: „Starea economică și socială a clasei țărănești române fiind de cea mai mare însemnătate pentru această țară și pentru dezvoltarea socialismului român, sîntem datori să insistăm asupra celor zise... E de necontestat că, din punctul de vedere al tacticii, socialismul român trebuie să aibă armele sale proprii, condițiile economice și cîmpul economic pe care va trebui să lucreze fiindu-i proprii... Îndreptățirea partidului socialist român și strînsa sa legătură cu socialismul european constă în aceea că amîndouă părțile au aceleași convingeri, aceleași

⁶ Vezi I. Popescu-Puțuri, *Problema agrară în viața ideologică și social-politică a României la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R.,” nr. 1/1967, p. 19—41.

⁷ Printre considerentele puternice care pledau în acest sens se pot enumera tradițiile istorice create atît în România veche, cît și în Transilvania, năzuințele țărănimii, precum și însăși politica preconizată de acei exponenți ai claselor dominante, ai unor grupări și curente social-ideologice care se pronunțau pentru alienarea unei părți a marii proprietăți moșieresti în favoarea țărănimii. (vezi *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, p. 13).

⁸ Vezi Z. Ornea, *Opera sociologică a lui Gherea în antologie*, în „Lupta de clasă”, an. XLIX, nr. 3, martie 1969, p. 119.

⁹ Era vorba nu numai de a aduce în dezbaterea mișcării socialiste europene problemele specifice ale mișcării socialiste din țări mai puțin dezvoltate, cum just s-a remarcat în literatura de specialitate, ci și de a determina captarea interesului pentru problema agrară astfel ca ea să intre în preocupările socialismului internațional.

tendențe, precum stabilirea unei societăți solidare și armonioase, a unei societăți în care uneltele de muncă vor fi socializate. Cît despre mijloacele prin care s-ar ajunge la acest scop, fiecare va întrebuița pe cele cerute de condițiile speciale țării sale”¹⁰.

Ideea de mai sus e reluată la Congresul de la Zürich (1893), unde delegația română — C. Dobrogeanu-Gherea, C. Mille, Digrin, I. Radovici și Gr. Panaitescu —, reprezentînd de acum P.S.D.M.R., a raportat un succes de seamă reușind să înscrie pe ordinea de zi a dezbaterilor problema agrară. „Vizavi de muncitorii din orașe — se sublinia în raportul prezentat de C. Mille —, socialiștii români n-aveau decît să urmeze în propaganda lor calea trasată de frații lor din Occident. N-a fost tot astfel cînd e vorba de mijloacele de propagandă și organizare printre muncitorii de la țară. Luptătorii români s-au găsit în această privință abandonați propriilor lor forțe și obligați de a deschide o cale nouă socialismului. Condițiunile de viață ale muncitorilor noștri se deosebesc într-atît de cele existente în Occident, încît forțat tactica noastră și revendicările înscrise în programul nostru agricol sînt și ele particulare țării noastre”.

*

Prezența preocupărilor pentru problema agrară se înscrie în mișcarea socialistă din România pe toate fazele și etapele parcurse de aceasta. În primul său deceniu de activitate, plasat cu aproximație între 1874 și 1884, mișcarea socialistă a prezentat caracteristicile unei etape premarxiste — judecînd-o din punctul de vedere al concepțiilor dominante de care se călăuzea. Deceniul acesta, de căutări și clarificări, de mici coagulări organizatorice ale forțelor revoluționare în cercuri socialiste care și-au desfășurat activitatea o bună parte în mod secret, de contacte cu diversele forme ale teoriilor socialiste, a adus și în domeniul abordării problemei agrare o viziune alimentată de diversele idei și teze revendicate în mișcare. Din această perioadă datează două materiale care ar putea fi considerate drept manifestări programatice. Este vorba de obiectivele formulate în 1879 într-un organ de presă al Cercului socialist din Iași și de partea programatică a broșurii dr.-ului N. Russel (N. Sudzilowski) intitulată *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*.

Pentru condițiile de atunci ale mișcării socialiste e greu să se vorbească de documente programatice în sensul strict al cuvîntului. Materialele amintite sintetizau opinii larg răspîndite printre membrii cercurilor socialiste, dar ele nu reprezentau nici rezultatul efortului unui colectiv învestit în mod special cu sarcina întocmirii obiectivelor programatice, nici nu au căpătat adeziunea expresă a factorilor de conducere ai mișcării. Totuși, ambele materiale sînt semnificative pentru dezvăluirea concepției participanților la activitatea cercurilor socialiste și a obiectivelor pe care și le propuneau.

Expunînd dezideratele în numele cărora Cercul socialist din Iași înțelegea să acționeze, ziarul „Bessarabia” formula și „exproprierea pămîntului și a

¹⁰ „Munca”, an. III, nr. 25 și 26, din 11 și 18 august 1891.

instrumentelor celor mari de muncă... "11. În același mod era văzută rezolvarea problemei agrare și în partea programatică a lucrării *Un studiu psihiatric urmat de câteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, unde accentul cade pe „sechestrarea proprietății private asupra instrumentelor mari de muncă (fie naturale, fie capitale) și trecerea lor în proprietate colectivă, în grupările agricole și industriale ale muncitorilor”¹².

Principiul colectivismului va fi susținut în continuare și după 1880 și va fi prezent, sub aspect programatic, în toată perioada la care ne referim.

Într-un articol de răspuns la un discurs ținut de primul ministru Ion C. Brătianu, articol care a avut un mare ecou la timpul său, C. Dobrogeanu-Gherea scria în 1883 în revista „Emanciparea”, sub iscălitura Caiu Grachu: „Noi... credem că principiul colectivismului aplicat la pământ este mântuirea omenirii, prin urmare și a noastră... proprietatea individuală și așezămintele economice de astăzi, cu toate neajunsurile lor nemăsurate, ne duc la colectivism”¹³.

Primul studiu programatic al mișcării socialiste din România aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea și se intitulează *Ce vor socialiștii români?*. El a apărut sub forma unei serii de articole în „Revista socială” (1885—1886) și a fost publicat în 1886 la Iași și în broșură aparte. Caracterul de studiu programatic a fost recunoscut de cercurile socialiste în perioada apariției sale. La el au apelat ulterior ca la un document programatic numeroși militanți ai mișcării socialiste, iar în comentariile la programul din 1893 al P.S.D.M.R. studiul *Ce vor socialiștii români?* era considerat drept precursor. Este de asemenea știut că în scrisoarea pe care Friedrich Engels a trimis-o socialiștilor români la 1888 se făceau referiri la acest studiu ca la „programul socialiștilor români”¹⁴.

Concepțiile care stau la baza studiului programatic din 1886 reflectă etapa nouă din punct de vedere ideologic în care intrase mișcarea socialistă din România, etapă caracterizată de procesul trecerii pe pozițiile marxismului. *Ce vor socialiștii români?* a jucat un rol important în fundamentarea teoretică marxistă a mișcării socialiste din România. Avînd o amplă parte expozitivă, în care autorul își propune să analizeze relațiile social-economice și sistemul politic din România cu scopul de a fixa condițiile obiective din care decurgeau sarcinile mișcării socialiste, studiul *Ce vor socialiștii români?* acordă o mare atenție problemei agrare și situației țărănimii.

Sub reflectorul investigației întreprinse de C. Dobrogeanu-Gherea căpăta relief o serie de procese semnificative ale evoluției sistemului agrar din țările române la jumătatea secolului trecut, ale reformei agrare din 1864, ale relațiilor economice de producție de la sate din perioada de după reformă. Din însuși accentul pe care-l pune pe necesitatea clarificării teoretice a raporturilor

¹¹ Vezi ziarul „Bessarabia” în *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, 1865—1889, București, Edit. politică, 1964, p. 49.

¹² *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, ediția a II-a, Edit. C. G.M., 1947, p. 30.

¹³ „Emanciparea” din 15 aprilie 1883, p. 47; 55; vezi și *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I (1865—1889), p. 235, 246.

¹⁴ Vezi *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I (1865—1889), p. 188.

agrare se degajă importanța care se acorda în studiul *Ce vor socialiștii români?* rezolvării problemei agrare.

În platforma de revendicări ce însoțeau studiul, punctul privitor la problema agrară ocupa de altfel locul central al părții economice. El apărea în următoarea formulare: „trecerea proprietăților statului în stăpânirea comunelor; răscumpărarea treptată a proprietăților mari și trecerea lor la comune, desființarea tuturor dărilor indirecte și înlocuirea lor printr-un impozit progresiv”¹⁵.

Plasate în contextul epocii și luate în ansamblu, constatăm că asupra acestor revendicări programatice se observă o influență a burgheziei radicale, cât și de origine narodnică. De altfel, însuși C. Dobrogeanu-Gherea menționa în *Neoiobăgia* că asupra programului agrar din 1886 au mai grevat încă reminiscențe narodnice, avînd, desigur, în vedere folosirea prin obști comunale a pămîntului revenit țărănimii¹⁶.

Ideile expuse în *Ce vor socialiștii români?* sub o formă teoretică au fost difuzate și popularizate de primul cotidian socialist românesc, „Drepturile cmului” (1885; 1888—1889).

Programul socialiștilor români din 1886 elaborat de Gherea a fost însușit în continuare de cercurile muncitorești, care iau o extindere tot mai mare în anii 1887—1888. Caracteristic pentru această perioadă este îndreptarea activității acestor cercuri, mai ales a celui din Iași, asupra satelor, în scopul atragerii țăranilor în campania electorală ce urma să aibă loc în 1888. În felul acesta, propaganda socialistă la sate devine un factor important pentru dezvoltarea tarelor regimului burghezo-moșieresc în mediul rural, pentru activizarea politică a țăranilor. Afirmarea mișcării socialiste din România pe planul luptei parlamentare a fost remarcată de Friedrich Engels, care scria că ea constituie un indiciu al creșterii forțelor socialismului în toate țările¹⁷.

Primăvara anului 1888 a fost marcată de puternica izbucnire a luptei de clasă a țărănimii, luptă desfășurată mai ales în județele din jurul capitalei. Fiind prima mare ridicare a țăranilor după apariția și închegarea mișcării muncitorești, atitudinea adoptată față de cele petrecute la sate capătă o importanță principală. Este vorba, în fond, de înțelegerea eficienței energiei revoluționare a țărănimii, a rolului mijloacelor revoluționare de acțiune în dezvoltarea socială, de fructificarea condițiilor care facilitează apropierea dintre proletariat și țărănimie¹⁸.

Pornind de la ideea că lupta deschisă a țărănimii, prin caracterul său spontan și neorganizat, nu conține premisele unei încununări victorioase, unii fruntași socialiști și-au pronunțat dezacordul cu răscoalele. Această poziție se afla în consens și cu linia lor tactică de ansamblu, care preconiza utilizarea exclusivă a formelor pașnice, legale de acțiune.

¹⁵ „Revista socială” 1885—1886, nr. 8—11, p. 448.

¹⁶ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 10—11, 230.

¹⁷ Vezi K. Marx, *Luptele de clasă în Franța. 1848—1850*. București, E.S.P.L.P., 1957, p. 23 (Introducere de F. Engels).

¹⁸ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în România*, p. 32.

Evenimentele răscaloiei din 1888, ca și ale răscaloiei din 1907, au constituit însă o experiență istorică a cărei semnificație pentru mișcarea muncitorească este departe de a fi redusă la poziția de principiu dominantă, elaborată în cadrul mișcării. Aceste evenimente au fost un prilej de examinare critică a situației grele în care se afla țărănimea, de vehementă acuzare a politicii economice a claselor dominante, în primul rînd a moșierimii, de manifestări de sprijin ale muncitorilor cu țărănimea, de reliefare a comunității de interese dintre muncitori și țărani. De ele se leagă și acțiunile unor militanți sau luările de poziție care semnificau în fond o solidarizare cu cauza și lupta țăranilor. Manifestul Cercului muncitorilor din București reflectă o astfel de poziție: „Muncitori! — se proclama în manifest — numai voi știți ce-i amarul și sărăcia, numai voi știți ce va să zică robia muncii, numai voi puteți să înțelegeți pe acei care, disperați de lipsă și nedreptate, s-au răsculat”¹⁹.

Poziția exprimată în manifestul amintit dădea expresie stării de spirit resimțite de partea conștientă a clasei muncitoare în perioada evenimentelor și afirmată, e drept la o scară încă redusă, într-o serie de acțiuni cu caracter de solidarizare.

Împrejurările care au urmat răscaloiei din 1888, atît cele petrecute în sfera vieții politice generale a țării, cum au fost dezbatările în jurul legii agrare inițiate de guvernul conservator-junimist prin care pămînturile statului erau scoase în vînzare, cît și noile procese de ordin organizatoric și ideologic din sînul mișcării socialiste, care deschideau ca o perspectivă apropiată crearea partidului politic al clasei muncitoare, au favorizat preocupările de ordin programatic în domeniul problemei agrare. Necesitatea sprijinirii mișcării pe suportul social al țărănimii, a captării interesului acesteia pentru acțiunea socialiștilor, a propagandei la sate continua să întrunească un consens unanim. „Pînă nu vom coborî mai jos — scria Anton Bacalbașa în articolul *Datoria noastră* — ... pînă cînd nu vom organiza țărănimea, zadarnic va fi zbuciumul nostru”²⁰. La rîndul său, Panait Mușoiu — atunci militant al mișcării socialiste — releva faptul de mare importanță, aflat în dezacord cu susținerile unor lideri ai Internaționalei a II-a, că țăranul nu poate fi considerat un element social conservator: „Tradițiile sociale nu sînt atît de lămurite și puternice la țăran îndebște pentru ca să facem din el un element conservator”²¹.

Cu ocazia campaniilor electorale, socialiștii lansau manifeste, între care unele se remarcă prin tendința de a condensa experiența și punctele de vedere existente în mișcare sub forma unor puncte cu valoare programatică. Maniera de redactare a textelor denotă limpede că se urmărea ca ele să fie primite ca atare de masa alegătorilor. Într-un asemenea manifest din 1891, care confirma în partea generală unele teze din studiul *Ce vor socialiștii români?*, se făceau următoarele preconizări, privind problema agrară, în partea ini-

¹⁹ *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, p.106.

²⁰ Munca, an. II, nr. 34 din 13 octombrie 1891.

²¹ Ibidem, nr. 3 din 10 martie 1891.

tulată „programul practic”: „Trecerea moșiilor statului la țărani; răscumpărarea moșiilor mari particulare tot pentru același scop. Un șir întreg de măsuri pentru ridicarea rodniciei muncii. O lege pentru tocmelile agricole”²². Se schița, după cum atestă punctele de mai sus, un plan de măsuri care îmbrățișau domeniul raporturilor de proprietate, relațiile de producție dintre moșieri și țărani învoioți, latura tehnică-productivă a agriculturii, prin ridicarea productivității muncii sociale în economia rurală. Este ușor de remarcat faptul că măsura trecerii moșiilor statului și a marilor proprietăți funciare răscumpărate în mâinile țărănimii nu era condiționată de existența unor forme colective de proprietate, pendinte de comune sau de obști.

Situația nu se datorește unei reorientări, unor noi elemente principiale intervenite în viziunea de ansamblu a socialiștilor români în problema agrară. Ea se explică prin destinația practică politică a manifestului. Adresat maselor muncitoare de la orașe și sate, manifestul trebuia să țină seama de preferințele și năzuințele lor, cu atât mai mult cu cât aceste preferințe nu se aflau în dezacord fundamental cu politica curentă a mișcării socialiste la sate.

În momentul creării P.S.D.M.R., mișcarea muncitorească din România acumulase o experiență bogată de meditație teoretică și activitate practică în domeniul problemei agrare, care a fost condensată în programul adoptat la congresul de constituire a partidului din 1893. Referitor la problema agrară, programul înscris următoarele revendicări în partea de „acțiune imediată”, care avea, potrivit etapei istorice de dezvoltare a țării, un conținut general-democratic: răscumpărarea treptată a pământurilor particulare și a celor aparținând așezămintelor publice și darea lor în arendă țăranilor, preferându-se syndicatele de muncitori agricoli; recunoașterea acestor syndicate ca persoane juridice; desființarea învoielilor în natură (dijma, zilele de prestație, rușfeturile etc.) și înlocuirea lor cu învoieli în bani; acordarea de izlazuri îndestulătoare comunelor; condiții mai bune pentru acordarea de credite comunelor și țăranilor în vederea cumpărării de vite, semințe etc.; stabilirea de drumuri necesare țăranilor pentru lucrarea pământului și adăpatul vitelor; instituirea de inspectorate agricole pentru revizuirea registrelor de tocmeli agricole... etc.²³.

Platforma agrară a programului din 1893 pornea de la ideile cuprinse în documentul programatic anterior (1886), însă era mult mai amănunțită.

De altfel, în ansamblul ei, platforma de revendicări a programului P.S.D.M.R., prin caracterul său unitar, prin cuprinderea principalelor laturi ale vieții economice, sociale și politice, reflectă o elaborare minuțioasă și marchează, din acest punct de vedere, un progres însemnat față de programul din 1886.

Înțelegând anacronismul sistemului bazat pe dijmă și consecințele sale funeste asupra situației țărănimii, socialiștii concentrează o serie de propuneri programatice împotriva acestui sistem, principale fiind desființarea învoielilor în natură. O mare importanță pentru smulgerea țărănimii de sub înrîu-

²² „Munca”. an II, nr. 3 din 10 martie 1891.

²³ Vezi *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, p. 201—203.

rirea forței economice a moșierilor o avea revendicarea referitoare la crearea izlazurilor comunale.

Înlăturarea exploatarei moșierești — sarcina centrală programatică pusă de mișcarea socialistă în întreaga perioadă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și pînă la începutul secolului al XX-lea — s-a conjugat cu preocuparea pentru elaborarea unor soluții menite să asigure progresul economic și productiv al agriculturii. În acest sens, socialiștii au propagat ideea formelor colective de proprietate și producție, pe care au ridicat-o la nivel de principiu programatic.

Întrucît acest principiu era cu totul nou în gîndirea economică și social-politică, în tradițiile abordării problemei agrare în țara noastră, el necesita o fundamentare temeinică. Parțial, această fundamentare a fost realizată de mișcarea socialistă, deși nu la nivelul importanței și semnificației sale. Accentul principal s-a pus pe considerentele de ordin economic. Dezvoltarea capitalismului arătase din plin avantajele mării producții și socialiștii români, ca întreaga mișcare muncitorească internațională, nutreau în mod ferm convingerea că progresul economic în agricultură este legat de realizarea unor forme colective de exploatare care să aibă „toate avantajele proprietății mici, fără să aibă dezavantajele ei”²⁴. Socialiștii sfătuiau pe țărani „să aibă pămînt pe care să-l lucreze împreună, în lanuri mari, cu mașini, așa cum arată știința”²⁵. Existența micii proprietăți țărănești era socotită o realitate de moment, astfel că împrăștierea individuală nu ar reuși să-i asigure o deplină stabilitate, deoarece jocul liber al concurenței, propriu producției de mărfuri în capitalism, ar genera noi contradicții economice și sociale.

În același timp, întărirea, consolidarea micii proprietăți era privită ca un factor care ar alimenta imobilismul și spiritul conservator al țărânului, tocindu-i potențele revoluționare de luptă împotriva ordinii existente²⁶.

Privită în perspectivă istorică, atragerea țărănimii spre forme colective de producție, arătau socialiștii români, se afla „într-un raport mai logic cu socialismul, așa că va fi o legătură mai organică între cererea țărânului și socialism”²⁷.

Se cuvine a fi menționat însă că, deși principial socialiștii se pronunțau pentru forme colective de proprietate, în practică ei au susținut cu hotărîre orice măsură de împrăștiere individuală capabilă să îmbunătățească situația țărănimii. Deci caracteristic poziției mișcării socialiste din România este faptul că nu s-a cramponat de un doctrinarism osificat, ci a căutat să înțeleagă necesitățile practicii sociale. În dezbaterile parlamentare purtate în legătură cu legea de vînzare a bunurilor statului la țărani, deputații socialiști nu s-au limitat la a face elogiul superiorității concepției lor, care presupunea forma colectivă de proprietate, ci au militat pentru trecerea unei

²⁴ „Emanciparea” din 15 aprilie 1883, p. 53; vezi și *Presa muncitorească și socialistă din România*, volumul I, partea I (1865—1889), p. 245.

²⁵ *Documente din mișcarea muncitorească*, vol. I, 1872—1900, Editura C.G. M., 1946, p. 56.

²⁶ *Vezi Alianța clasei muncitoare cu țărăimea muncitoare în România*, p. 37.

²⁷ „Munca”, an. IV, nr. 28 din 5 septembrie 1893.

cît mai întinse suprafețe de pămînt în mîinile țăranilor și pentru condiții de răscumpărare cît mai avantajoase. Scrierile socialiștilor și alte acțiuni cu caracter propagandistic degajă aceeași înțelegere a raportului dintre poziția de principiu și soluția imediată. Într-o conferință ținută la Clubul muncitorilor din Ploiești, în 1892, cu tema „Rolul țăranimii în mișcarea socialistă în România”, C. Dobrogeanu-Gherea releva alături de alți vorbitori: „Trebuie dat pămînt și atît cît trebuie; trebuie islazuri comunale cu totul îndesulătoare; trebuie o lege a tocmelilor agricole care ar scăpa pe țăran de bașibuzucia subprefecților, proprietarilor și arendașilor; trebuie o reformă adîncă a impozitelor; trebuie de organizat școale sătești și de dat țăranilor o armă puternică în luptele politice: votul universal”²⁸.

În activitatea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, un episod important l-a constituit crearea cluburilor socialiste la sate în anii 1898—1899. Pe planul cuprinderii organizatorice a țăranimii în nucleee aflate sub înfrîurirea mișcării socialiste, acțiunea din 1898—1899 este cea mai amplă și mai puternică pe care a reușit s-o determine socialismul român pînă la crearea P.C.R., cu atît mai mult cu cît a fost însoțită de puternice frămîntări ale țăranimii, îndreptate împotriva dominației economice și politice a moșierimii.

Din punct de vedere programatic, momentul cluburilor socialiste la sate a lăsat însă o mărturie documentară de semnificație redusă. Este vorba de *Statutul model al cluburilor muncitorilor plugari*, apărut în 1898 și îmbunătățit în 1899.

În esență, statutul nu postula obiective noi pentru mișcarea socialistă, ci în cadrul prevederilor programatice existente se statorniceau norme de conduită a țăranimii în cluburi. Ideea călăuzitoare a acestor norme pornea de la caracterul legal, pașnic al mișcării de organizare a țăranimii. Starea de spirit revoluționară a țăranimii nu a putut fi frînată de prescripțiile statutare, așa cum sperau unii fruntași ai P.S.D.M.R.; ea a găsit, dimpotrivă, în cluburi un mediu prielnic de afirmare și de manifestare²⁹.

În primii ani ai secolului al XX-lea, imediat după dezorganizarea P.S.D.M.R., a urmat o perioadă de reflux al mișcării proletare, care s-a repercutat adînc și asupra acțiunii de propagandă a socialiștilor la sate.

Dar această perioadă a fost curînd depășită: energia revoluționară a proletariatului s-a afirmat cu vigoare sporită, iar țăranimea a ridicat potențialul său revoluționar la un grad de incandescență rar înîlnit în anele istoriei popoarelor, prin revărsarea furtunoasă din primăvara anului 1907. Mersul istoriei puna în fața mișcării socialiste sarcini noi, sau, mai exact spus, sarcinile generale ale mișcării urmau să se manifeste la altă scară și să capete trăsături noi.

²⁸ „Democrația socială”, an. I, nr. 7, 1892.

²⁹ Mai pe larg, vezi Gheorghe Matei, *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899*, p. 88—93.

Accentuarea caracterului de clasă și a fermității politice a mișcării socialiste și activizarea luptei sociale la sate au constituit cele două elemente principale care au condus pe plan propagandistic la însemnate deplasări orientative.

Încă în anul 1906 în manifestul programatic lansat de mișcarea socialistă sub titlul *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine* se resimte o anumită reținere și nesiguranță în abordarea problemei agrare. Față de forța cu care este zugrăvit tabloul suferințelor țăranimii în partea expozitivă a manifestului, revendicările formulate — ca, de exemplu, înființarea sindicatelor de muncitori agricoli — apar, totuși, restrinse³⁰.

În tema pe care o tratăm nu intră analiza poziției mișcării muncitorești față de răscoală, amplu comentată în literatura de specialitate, ci modul în care evenimentele răscoalei s-au răsfrânt în activitatea programatică a socialismului român. Se cuvine totuși a fi remarcat faptul că lupta revoluționară a țăranimii a imprimat o deosebită acuitate și rezonanță unei idei cu circulație anterioară în publicațiile socialiste, referitoare la refuzul soldaților de a trage în țăranii răsculați. În apelul-manifest *Către concediați și rezerviști* lansat în „România muncitoare” de M. Gh. Bujor, această teză și-a găsit o expresie pregnantă și a provocat dezbateri ample în diverse cercuri social-politice. Ea a fost reactualizată câțiva ani mai târziu, într-o variantă asemănătoare, de către Alexandru Nicolau într-un manifest adresat soldaților³¹.

Dezbaterile ample prilejuite în sînul mișcării socialiste de răscoala din 1907 cuprindeau referiri și la necesitatea schimbării raporturilor de proprietate la sate. Aceste referiri se conjugau cu dezideratul — exprimat statornic, cu energie și sistematic de mișcarea socialistă — privind acordarea unor drepturi politice reale masei de țăranii, antrenarea acesteia la viața politică a țării prin introducerea votului universal. Opera de emancipare economică a țăranimii a fost înțeleasă în permanență de către mișcarea socialistă în strînsă legătură cu democratizarea vieții politice, cu cucerirea unor drepturi și libertăți menite să facă din masele muncitoare un factor politic activ.

Un pas important pe linia evoluției măsurilor programatice ale mișcării socialiste în domeniul problemei agrare, aflat în directă legătură cu experiența evenimentelor revoluționare din 1907 și cu cerințele impuse de ele, l-a reprezentat proiectul de program al Uniunii Socialiste din România publicat la sfîrșitul anului 1907³². El prevedea „exproprierea silită a tuturor proprietăților mari care întrec cifra de 300 ha”³³. Era pentru prima dată cînd se făcea o precizare a dimensiunilor exproprierii marii proprietăți moșierești, într-un document programatic al mișcării socialiste. Proiectul nu excludea eventualitatea răscumpărării pămîntului, dar sublinia legitimitatea dreptului țăranimii la pămînt fără răscumpărare. În privința modului de folosire a pămîntului expro-

³⁰ *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, București, Biblioteca „România muncitoare”, 1906, p. 58.

³¹ *Vezi Antimilitarismul*, București, Biblioteca „România muncitoare”, 1912, p. 123.

³² *Vezi Alianța clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare în România*, p. 88.

³³ „România muncitoare”, an. III, seria a II-a, nr. 41 din 9—16 decembrie 1907.

priat — așa cum s-a arătat în literatura de specialitate — atât proiectul de program cât și programul preconizau sistemul municipalizării, adică al trecerii suprafețelor funciare în administrația comunală și arendarea de către țărani a unor loturi din fondul comunal, fie în mod individual, fie asociațiilor țărănești.

Punctele formulate de mișcarea socialistă în vederea rezolvării problemei agrare constituiau o platformă esențial deosebită față de proiectele de reforme inițiate de guvernul liberal: adoptarea unei noi legiuri de învoielii agricole în intenția de a îngrădi întrucîtva practicile abuzive ale marilor proprietari și arendași în cadrul sistemului bazat pe dijmă, crearea Casei rurale, înființarea izlazurilor comunale etc. Aceste măsuri, care au stîrnit dispute atât de aprige în incinta parlamentară și au fost contestate de opoziția conservatoare, erau înjumătățite, inoperante prin însăși concepția călăuzitoare care se afla la baza lor și puternic prejudiciate de modalitatea defectuoasă a aplicării lor.

Platforma programatică adoptată de Uniunea Socialistă din România în problema agrară a fost preluată, cu mici modificări, și de către programul Partidului Social-Democrat reconstituit în 1910. Punctul trei al proiectului de program era astfel formulat: „Răscumpărarea silită, pe cît va fi cu trebuință, a unei părți cît mai întinse din proprietatea mare”³⁴. În comparație cu programul Uniunii socialiste, în documentul programatic al Partidului Social-Democrat apar două puncte suplimentare, și anume: „Desființarea tuturor rămășițelor feudale și iobăgistice din raporturile de producție agrară” (art. 1) și „desființarea învoielilor în natură, rămășițe ale iobăgiei cum sînt dijma, zilele de prestație, căratul, rușeturile ... Toate învoielile agricole să fie făcute în bani gata, pe muncă gata”³⁵. Este de altfel semnificativ că congresul, care a relevat importanța capitală a problemei agrare și a adus clarificări noi în domeniul analizei relațiilor economice la sate³⁶, a socotit că programul de acțiune prezentat reprezintă de fapt un proiect, adoptarea unui program definitivat implica o răspundere care putea fi luată numai după clarificarea deplină a datelor problemei. În acest scop a fost desemnată o comisie specială cu sarcina de a realiza lucrările pregătitoare pentru adoptarea ulterioară a programului.

În afară de munca acestei comisii, socialiștii erau în curs cu apropiata apariție a lucrării lui C. Dobrogeanu-Gherea *Neoîobăgia*, și mulți fruntași ai partidului așteptau de la ea un aport deosebit în înțelegerea și fixarea datelor problemei agrare și în profilarea căilor de rezolvare ale acesteia. Lucrare de amplă dimensiune teoretică, *Neoîobăgia* a avut, fără îndoială, și o semnificație programatică, nu numai pentru că Dobrogeanu-Gherea a propus, implicit sau explicit, un ansamblu de soluții care trebuiau, în accepția autorului, să

³⁴ „România muncitoare” an, V, seria II-a, nr. 96 din 24 ianuarie 1910. Vezi și *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, București, Edit. politică, 1968, p. 40.

³⁵ *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, p. 468—469.

³⁶ În cadrul dezbaterilor s-a emis, de exemplu, ideea justă, marxistă potrivit căreia și în România evoluția agriculturii se conformează aceluiași legi generale, în ciuda deosebirilor de ordin particular, pe care le prezintă evoluția capitalistă a industriei.

conducă la desființarea neoiobăgiei, ci și pentru că tezele expuse de el au găsit o largă audiență în mișcarea socialistă, au reprezentat un punct de reper la care s-a apelat deseori. Opera lui Gherea este cea mai profundă și argumentată pledoarie, de pînă atunci, împotriva efectelor sociale, economice și politice pe care le antrena sistemul agrar din România. Dar măsurile practice preconizate de autorul *Neoiobăgiei* în vederea realizării noii structuri agrare, eliberate de elementele semifeudale, nu conțineau elemente suficiente de natură să asigure în fapt o asemenea eliberare — deplină și totală. El se pronunța pentru crearea micii proprietăți țărănești de sine stătătoare³⁷ prin extinderea acesteia pe seama unei reduceri substanțiale a marii proprietăți moșieriești, care continua totuși să existe, transformată însă, sub raportul conținutului economic, în proprietate bazată pe forme capitaliste de exploatare. Realizarea condițiilor menite să ducă la desființarea neoiobăgiei, Gherea o lăsa pe seama „statului prin intermediul unei legiuiri corespunzătoare”³⁸. Este drept, teoreticianul socialist sublinia necesitatea democratizării vieții politice și a participării maselor la treburile publice, ca o cheazășie a legiferării transformărilor economice.

Cadrul limitat al propunerilor din *Neoiobăgia* privind rezolvarea problemei agrare avea să fie în curînd depășit de către mișcarea muncitorească și socialistă. Însuși studiul lui C. Dobrogeanu-Ghera din 1911 *Asupra socialismului în țările înapoiate* aducea o viziune mai echilibrată în evaluarea dezvoltării de ansamblu a societății românești.

Cînd dezbaterea problemei agrare a fost reactualizată în anii 1913—1914 în legătură cu noile proiecte de reformă propuse de liberali, Partidul Social-Democrat a formulat soluția *exproprierei totale a marii proprietăți funciare*. Susținerea și fundamentarea necesității înfăptuirii exproprierei marii proprietăți, a desființării moșierimii este un semn neîndoios al radicalizării poziției mișcării socialiste față de una din problemele esențiale ale dezvoltării social-economice a României. Hotărîrea Congresului P.S.D din 1914 în problema agrară, sintetizînd punctele de vedere formulate în publicațiile partidului, în manifeste și apeluri, sau exprimate la mitinguri și manifestații muncitorești, sublinia: „Numai cu ajutorul proletariatului (țărănimea — *n.n.*) va putea căpăta exproprierea totală a marilor proprietăți...”³⁹.

Platforma elaborată de Partidul Social-Democrat în vederea rezolvării problemelor aflate pe scena vieții politice a României nu numai că se deosebea fundamental de măsurile propuse de cercurile dominante și de reprezentații lor, ci semnifica o treaptă nouă în procesul evolutiv al ideilor programatice ale mișcării socialiste la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Este de fapt punctul de vîrf al evoluției programatice în domeniul problemei agrare pe care cele aproape patru decenii de dezvoltare a mișcării socialiste l-au cunoscut. În anii neutralității României, în deplin acord cu activizarea fronturilor de luptă ale mișcării socialiste pe o linie de tot mai accentuată vigoare și fermitate revoluționară, alături de postularea unor soluții

³⁷ C. Dobrogeanu-Ghera, *Neoiobăgia*, p. 387.

³⁸ *Ibidem*, p. 410.

³⁹ „România muncitoare”, an. X, nr. 40 din 13 aprilie 1914.

radicale în rezolvarea problemei agrare, se observă începutul unei cotituri în domeniul înțelegerii și al acordului cu lupta deschisă a țăranimii. Dacă pînă la această perioadă, așa cum s-a subliniat în literatura de specialitate, dezaprobarea răscoalelor, ca mijloc de luptă revoluționară, era dominantă în mișcarea socialistă și formal acceptată chiar de opoziția înaintată, în timpul primului război mondial a început să se contureze un curent favorabil formelor revoluționare de luptă a țăranimii, de aprobare și de acord cu aceste forme. „...dacă revoluția din 1907 triumfa — se arăta în această ordine de idei la un miting antirăzboinic ținut la Turnu-Severin — nu era să se întîmple altceva decît ca pămînturile celor 4 000 de proprietari să treacă în stăpînirea țăranimii. Pe noi revoluția nu ne sperie. Să se știe însă un lucru: că acum orașele vor sări în ajutorul satelor, că acum opera de represiune va întîmpina rezistența proletariatului organizat”⁴⁰.

Ascuțirea contradicțiilor sociale pe care a determinat-o evenimentele legate de război a acumulat un nou material inflamabil în rîndurile păturilor largi ale oamenilor muncii. În desfășurarea vertiginoasă a evenimentelor războiului, în schimbările de ordin politic și militar care aveau loc, în zguduirea din temelii a sistemului mondial capitalist prin victoria epocală a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, în prăbușirea unor imperii multiseculare, cum a fost cel austro-ungar și crearea pe ruinele sale a statelor naționale sau desăvîrșirea unificării altora, se plămădea o nouă epocă a istoriei, care avea să pună într-un mod nou și rezolvarea unor probleme social-economice vechi cum era problema agrară în România.

O dată cu perioada avîntului revoluționar din 1918—1921, abordarea problemei agrare de către mișcarea socialistă cunoaște o nouă etapă de evoluție, situată pe un plan superior, exprimînd dezideratele procesului care avea să triumfe prin crearea Partidului Comunist Român.

⁴⁰ „Lupta zilnică”, an. XII, nr. 169 din 22 iulie 1916.